

О. Д. Могилов, С. В. Руденко

ПОСЕЛЕННЯ РАНЬОГО ЗАЛІЗНОГО ВІКУ БІЛЯ с. ІВАНІВКА В ПОТЯСМИННІ

Стаття присвячена публікації матеріалів розвідок на поселенні раннього залізного віку біля с. Іванівка Чигиринського р-ну Черкаської обл. в басейні р. Тясмин.

Ключові слова: поселення, ранній залізний вік, скіфський час, доскіфський період, посуд, наконечники стріл.

В числі головних наукових інтересів Світлани Сергіївни Бессонової незмінно були старожитності раннього залізного віку Українського Лісостепоного Правобережжя. З ім'ям дослідниці пов'язані розкопки та розвідки на багатьох визначних пам'ятках цього регіону, написання узагальнюючих праць, що отримали загальне визнання колег. Однією з пам'яток, де вченій довелося побувати, є поселення раннього залізного віку біля с. Іванівка (колишнє с. Янич) Чигиринського р-ну Черкаської обл.

Околиці Іванівки багаті на старожитності епохи раннього заліза. Тут локалізуються Яничьке чорноліське городище, а також чорноліське селище на південний захід від села (Покровская 1955, с. 4, 8, 9; Тереножкин 1961, с. 13, 17, рис. 14), поселення VII—VI ст. до н. е. на південь від села (Покровская 1955, с. 9—13; Ковпаненко, Бессонова, Скорый 1989, с. 160), чималий курганний могильник на південному заході (Тереножкин, Ильинская 1970, с. 16—21; Ковпаненко, Бессонова, Скорый 1989, с. 160).

Серед старожитностей цієї доби — й поселення на захід від села, розташоване на мисі, що височіє над долиною невеликої р. Холодна, де розташована сільська забудова. З півдня та півночі мис додатково обмежується ще й балками. Обстеження пам'ятки проводились у 2009 р. С. С. Бессоною та В. В. Неродою, а та-

кож співробітниками НІКЗ «Чигирин» С. В. Руденко й О. В. Брель. У 2016—2017 рр. огляд проводився С. В. Руденком та чигиринським краєзнавцем С. Ф. Потапенком.

На захід від с. Іванівка, в центрі мису, на площі 300 × 250 м, на супутникових знімках чітко проступають контури 16 попелястих плям¹ (рис. 1). Більшість з них зосереджені компактно, і тільки зольники 1 і 2 виступають на захід і північний захід. Діаметри плям 10—25 м. Контури одних (№ 1—7, 11—15) чіткі, інші — ледве видно.

При візуальному огляді видно попелясті плями найбільших зольників. Добре фіксуються їх насичені центральні частини діаметром 4—10 м, тоді як периферія, що є на супутни-

1. Враховуючи, що частина площі, на момент зйомки, знаходилась під сільгоспкультурами і погано проглядалась, не можна виключати, що зольників тут у дійсності ще більше.

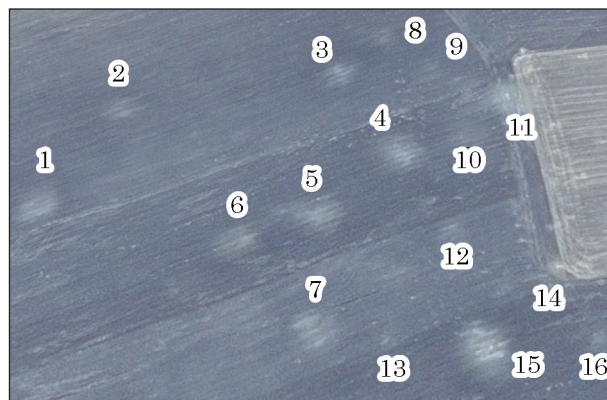

Рис. 1. План зольників біля с. Іванівка (за матеріалами сервісу Google Earth)

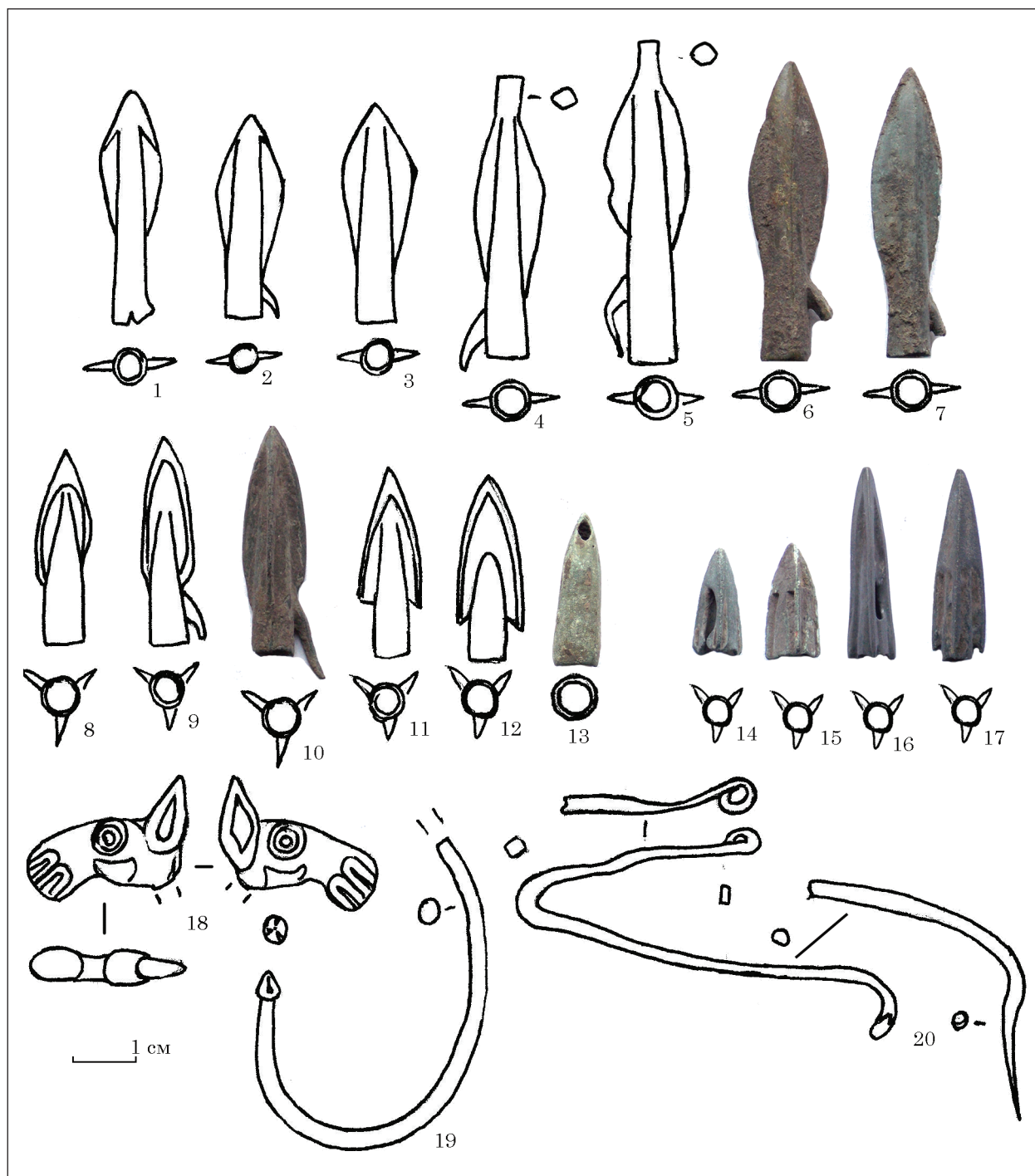

Рис. 2. Бронзові вироби з поселення в Іванівці

кових мапах, з рівня поверхні проглядається слабо. Саме з цих попелястих плям походить більшість знахідок з поселення. Вони насичені кістками тварин, печиною, попелом, деревним вугіллям, а також фрагментами посуду. Трапляються й бронзові вироби.

Бронзові предмети представлені переважно наконечниками стріл. Важлива знахідка дволопатевої стріли з литником, що безперечно свідчить про відливання її на поселенні (рис. 2: 4, 5). Найраніше дволопатева вістря з довгою втулкою (рис. 2: 1) близько до новочер-

каських типів VIII ст. до н. е. (Иессен 1954, с. 8; Тереножкін 1976, рис. 17: 15—18; Скорый 1999, рис. 5: 9). Цікаві ромбічні наконечники, один з яких — з шипом (рис. 2: 2, 3). Подібні знахідки трапляються в курганах пізнього до-скіфського періоду (Тереножкін 1976, рис. 9; 16; Ковпаненко, Скорый 2003—2004, рис. 11: 23—28), відомі вони й з Рудковецького городища (Гуцал 2000, рис. 3: 1—8). Такі типи існують і на початку ранньоскіфського часу, в докелермеських пам'ятках (Ильинская 1975, табл. VII: 1—7). До архаїчних ранньоскіфських типів

Рис. 3. Кухонний посуд з Іванівки

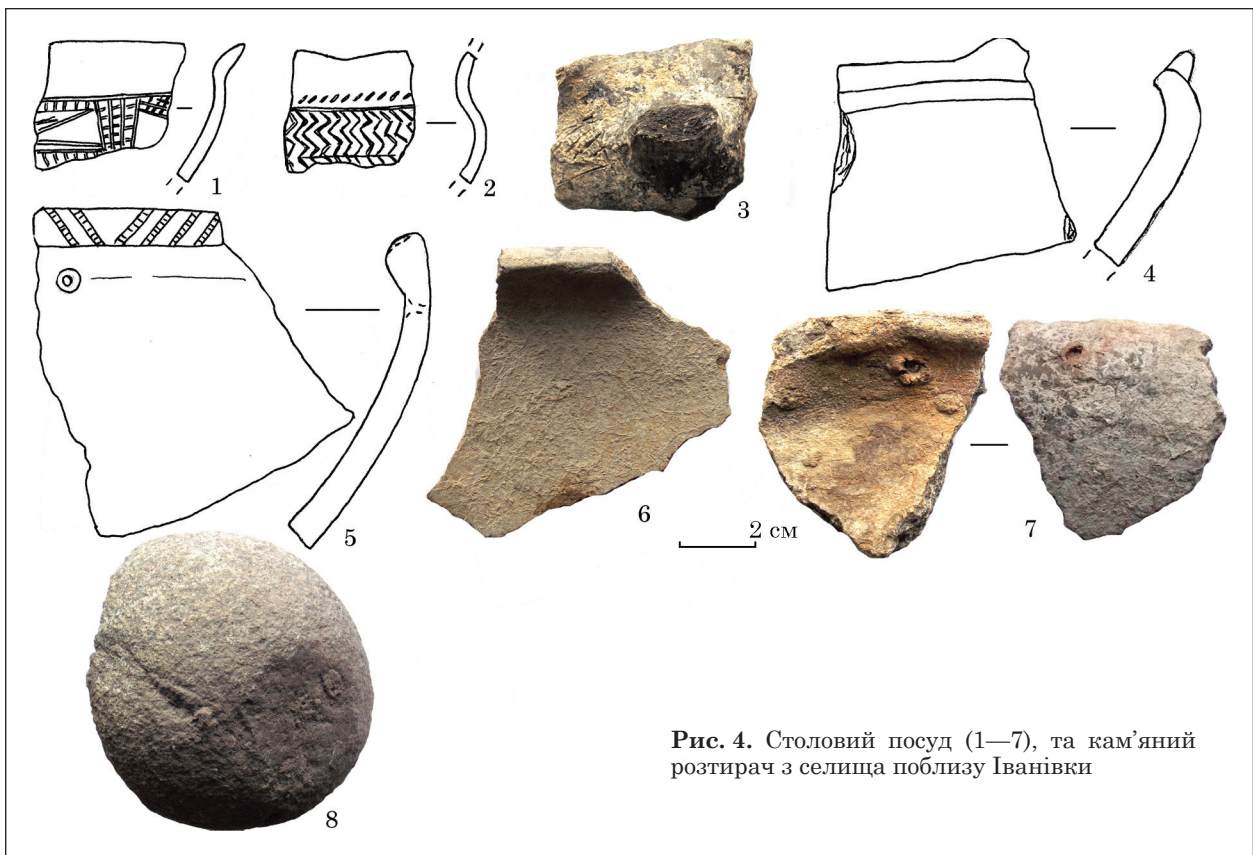

Рис. 4. Столовий посуд (1—7), та кам'яний розтирач з селища поблизу Іванівки

відноситься й дволопатево овално-ромбічне вістря (рис. 2: 4).

Наступна група наконечників стріл датується келермеським часом (середина VII — перша половина VI ст. до н. е.). Серед них — дволо-

патево листовидні стріли з шипом на втулці (рис. 2: 5—7), листовидні й гостролісті трохлопатево знахідки, іноді — з шипом (рис. 2: 8—10), вістря з трикутною голівкою (рис. 2: 12, 13). Сагайдачні набори з такими типами

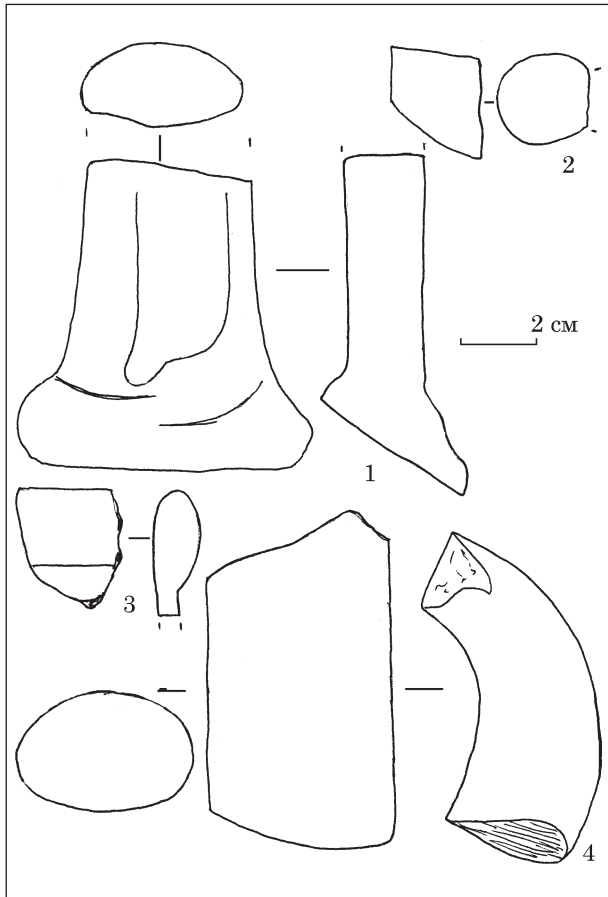

Рис. 5. Фрагменти амфор з Іванівського поселення

добре відомі на Середньому Дністрі (Мелюкова 1953, рис. 28: 1; Смирнова 1979, рис. 8; 10), у Дніпровському Правобережному Лісостепу (Ильинская 1975, табл. XII: 7—9; XXII: 10—15; Ковпаненко 1981, рис. 5: 2—6), в Українському Лісостеповому Лівобережжі (Ильинская 1968, табл. II). Дуже рідким є бронзовий кулеподібний наконечник (рис. 2: 13). Подібна знахідка трапилась під час розкопок 2017 р. на Мотронинському городищі. Інший предмет походить з рову на Жаботинському поселенні (Дараган 2011, рис. II: 20).

Низка наконечників належить до середньоскіфського часу. Серед них — раніші, другої половини VI — першої чверті V ст. до н. е., базисні знахідки з прихованою втулкою, приземистих чи витягнутих пропорцій (рис. 2: 12, 13). А також пізніший наконечник з трикутною голівкою та втулкою, що виступає (рис. 2: 17). Вони частіше трапляються в похованнях другої — четвертої чвертей V ст. до н. е., всі ці типи добре відомі в різних регіонах Північного Причорномор'я (Галанина 1977, табл. 11; Полін 1987, рис. 4: 6—13; Ильинская 1968, табл. X: 23—25).

Цікава голівка коня з бронзи (рис. 2: 18). Двобічність зображення не дозволяє вбачати в ній частину вуздечної бляхи. Подібна об'ємність характерна для кінців псалів та нахрапників.

Характер зображення нагадує мотиви кінських голів на ранньоскіфських кістяних трьохдирчастих псаліях (Могилов 2008, рис. 46: 8—12; 48—50). Іноді на ранньоскіфських трьохотворних псаліях трапляються й зооморфні зображення голів (Могилов 2008, рис. 57: 8, 9, 12, 13). Правда, іванівська голівка більш тонка в порівнянні з ними.

З селища в Іванівці походять дві шпильки. Одна — з петельчастою голівкою: тип 21 за В. Г. Петренка, інша — з асиметрично-біконічною голівкою, що має 3 насічки — тип 15. Обидва різновиди мають широкі хронологічні межі (Петренко 1978, с. 18, 15).

Керамічний посуд представлений фрагментами тюльпаноподібних чи з відігнутими вінцями горщиків з проколами під верхом та валиком із заціпами по корпусу (рис. 3: 1—4). Це провідний доскіфський тип (Тереножкин 1961, рис. 36: 2), який продовжує побутовати і на початку ранньоскіфської доби (Белозор, Могилов, Скорый 2010, с. 159—161). Інші горщики банкоподібного профілю, з валиком і проколами під вінцями (рис. 3: 3—8) — основна форма келермеських старожитностей середини VII — першої половини VI ст. до н. е. (Смирнова 1977, рис. 3: 4), хоча з'являються вони ще в доскіфський час (Шовкопляс 1952, табл. I: 4; IV: 3; Ковпаненко 1981, рис. 24: 5).

Черпаки з поселення прикрашені врізним геометричним орнаментом, що іноді затертий білою пастою (рис. 4: 1—3). Такий декор характерний для доскіфських лісостепових комплексів VIII ст. до н. е. (Ильинская 1975, табл. XVI: 9, 10; XXII: 7; Скорый 1999, рис. 7: 8, 9; 18: 10). Однак, існував такий посуд й у архаїчних ранньоскіфських пам'ятках (Ильинская 1975, табл. VII: 12, 17).

Миски мають загнутий всередину верх (рис. 4: 4—7). Часто вони декоровані. Виступи над вінцями (рис. 4: 4), з'являються в передскіфський час (Ковпаненко 1981, рис. 15: 5; 28: 4), продовжуючи подекуди існувати в ранньоскіфську добу (Ковпаненко 1981, рис. 31, 15). Один фрагмент має проколи під вінцем (рис. 4: 7). Архаїчно виглядає верх миски з штапованим орнаментом (отвір під її верхом свердлений, і є свідченням ремонтних робіт) (рис. 4: 5). Штапований декор широко розповсюджуються в пізньочорноліських пам'ятках, продовжуючи існувати в жаботинських старожитностях (Тереножкин 1961, с. 64; Смирнова 1984, рис. 7: 1, 2). Пізніше їх знахідки рідкі.

В Іванківцях знайдено й фрагменти античних червоноглиняних амфор (рис. 5). Вони представляють заключний період існування селища в V—IV ст. до н. е.¹ Трапилось 3 фрагменти ручок IV ст. до н. е. (рис. 5: 1, 2, 4). Одна

1. Визначення амфорного матеріалу проведене к. і. н. С. А. Задніковим, якому ми висловлюємо щирю подяку.

з яких була двохчасною і, вірогідно, належить до продукції Косу (рис. 5: 2). Більш ранніми є вінця червоноглиняної лесоської амфори V ст. до н. е. (рис. 5: 3).

На поселенні знайдено й гранітний терочник, з одним спрацьованим боком (рис. 4: 8), поселення існувало досить тривалий час. Доскіфськими знахідками є новочеркаська та ромбічні стріли, фрагменти черпаків з врізним орнаментом. Окремі з цих знахідок продовжують існувати й у ранньоскіфських докелермеських комплексах. Презентабельним є келермеський набір стріл з пам'ятки. Вістря стріл свідчать про існування селища у середньоскіфський час, а окремі фрагменти амфор — й у IV ст. до н. е. Таким чином життя на селищі в Іванівці могло тривати до півтисячоліття, з VIII, по IV ст. до н. е.

ЛІТЕРАТУРА

Белозор, В., Могилів, А., Скорый, С. 2010. Комплексы раннего железного века у с. Козлов на Среднем Днестре. *Tyragetia*, XIX, 1, с. 149-174.

Галанина, Л. К. 1977. Скифские древности Приднепровья, *Свод археологических источников*, Д 1-33, с. 1-68.

Гуцал, А. Ф. 2000. Рудковецьке городище і перший похід скіфів у Придністровський Лісостеп. В: *Давня і середньовічна історія України (історико-археологічний збірник)*. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, с. 69-79.

Дараган, М. Н. 2001. *Начало раннего железного века в Днепропровской Правобережной Лесостепи*. Киев: КНТ.

Иессен, А. А. 1954. Некоторые памятники VIII—VII вв. до н. э. на Северном Кавказе. В: Мерперт, Н. Я. (ред.). *Вопросы скифо-сарматской археологии*. Москва: АН СССР, с. 112-131.

Ильинская, В. А. 1968. *Скифы Днепропровского Лесостепного Левобережья*. Киев: Наукова думка.

Ильинская, В. А. 1975. *Раннескифские курганы бассейна р. Тясмин*. Киев: Наукова думка.

Ковпаненко, Г. Т. 1981. *Курганы раннескифского времени в бассейне р. Рось*. Киев: Наукова думка.

Ковпаненко, Г. Т., Бессонова, С. С., Скорый, С. А. 1989. *Памятники скифской эпохи Днепропровского Лесостепного Правобережья (Киево-Черкасский регион)*. Киев: Наукова думка.

Ковпаненко, Г. Т., Скорый, С. А. 2003—2004. Ольшана: погребение предскифского времени в Днепропровской Правобережной Лесостепи. *Stratum plus*, 3, с. 265-288.

Мелюкова, А. И. 1953. Памятники скифского времени на Среднем Днестре. *Краткие сообщения ИИМК*, 51, с. 60-73.

Могилів, О. Д. 2008. *Спорядження коня скіфської доби у Лісостепу Східної Європи*. Київ, Кам'янець-Подільський: ІА НАНУ.

Петренко, В. Г. 1978. *Украшения Скифии VII—III вв. до н. э.* Москва: Наука. Свод археологических источников, Д 4-5.

Покровская, Е. Ф. 1955. *Отчет о разведках Среднеднепровской Правобережной экспедиции*. НА ІА НАНУ, 1955/5в.

Полін, С. В. 1987. Хронологія ранньоскіфських пам'яток. *Археологія*, 59, с. 17-36.

Скорый, С. А. 1999. *Киммерийцы в Украинской Лесостепи*. Киев, Полтава: Археология.

Смирнова, Г. И. 1977. Курганный могильник раннескифского времени у села Долиняны. *Археологический сборник Государственного Эрмитажа*, 18, с. 229-40.

Смирнова, Г. И. 1979. Курганы у с. Перебыковцы — новый могильник скифской архаики на Среднем Днестре. *Труды Государственного Эрмитажа*, XX, с. 36-67.

Смирнова, Г. И. 1984. О формировании позднечернолесской культуры на Среднем Днестре по материалам поселения Днестровка-Лука. *Археологический сборник Государственного Эрмитажа*, 25, с. 43-60.

Тереножкин, А. И. 1961. *Предскифский период на Днепропровском Правобережье*. Киев: АН УССР.

Тереножкин, А. И. 1976. *Киммерийцы*. Киев: Наукова думка.

Тереножкин, А. И., Ильинская, В. А. 1970. *Отчет о работе Скифской Среднеднепровской экспедиции ИА АН УССР в 1970 г.* Науковий архів ІА НАНУ, 1970/14.

Шовкопляс, І. Г. 1952. Курганный могильник предскифского часу на Средньому Дністрі. *Археологічні пам'ятки УРСР*, IV, с. 5-11.

REFERENCES

Belozor, V., Mogylov, A., Skoryy, S. 2010. Kompleksy rannego zheleznoogo veka u s. Kozlov na Srednem Dnestre. *Tyragetia*, XIX, 1, s. 149-174.

Galanina, L. K. 1977. Skifskie drevnosti Pridneprovya. *Svod arheologicheskikh istochnikov*, D 1-33, s. 1-68.

Hutsal, A. F. 2000. Rudkovetske horodyshche i pershyi pokhid skifiv u Prydnistrovskiy Lisostep. In: *Davnia i sereidnovichna istoriia Ukrainy (istoryko-arkheolohichniy zbirnyk)*. Kam'ianets-Podilskiy: Kam'ianets-Podilskiy derzhavnyi pedahohichniy universytet, s. 69-79.

Daragan, M. N. 2001. *Nachalo rannego zheleznoogo veka v Dneprovskoy Pravoberezhnoy Lesostepi*. Kiev: KNT.

Iessen, A. A. 1954. Nekotoryye pamyatniki VIII—VII vv. do n. e. na Severnom Kavkaze. In: Merpert, N. Ya. (ed.). *Voprosy skifo-sarmatskoy arkheologii*. Moskva: AN SSSR, s. 112-131.

Ilinskaya, V. A. 1968. *Skify Dneprovskogo Lesostepnogo Levoberezhia*. Kiev: Naukova dumka.

Ilinskaya, V. A. 1975. *Ranneskifskiy kurgany basseyna r. Tyasmin*. Kiev: Naukova dumka.

Kovpanenko, G. T. 1981. *Kurgany ranneskifskogo vremeni v baseyne r. Ros*. Kiev: Naukova dumka.

Kovpanenko, G. T., Bessonova, S. S., Skoryy, S. A. 1989. *Pamyatniki skifskoy epokhi Dneprovskogo Lesostepnogo Pravoberezhia (Kievo-Cherkasskiy region)*. Kiev: Naukova dumka.

Kovpanenko, G. T., Skoryy, S. A. 2003—2004. Olshana: pogrebeniye predskifskogo vremeni v Dneprovskoy Pravoberezhnoy Lesostepi. *Stratum plus*, 3, s. 265-288.

Melyukova, A. I. 1953. Pamyatniki skifskogo vremeni na Srednem Dnestre. *Kratkie soobshcheniya IIMK*, 51, s. 60-73.

Mogylov, O. D. 2008. *Sporiadzhennia konia skifskoi doby u Lisostepu Skhidnoi Yevropy*. Kyiv, Kam'ianets Podilskiy: IA NANU.

Petrenko, V. G. 1978. *Ukrasheniya Skifii VII—III vv. do n. e.* Moskva: Nauka. Svod arheologicheskikh istochnikov, D 4-5.

Pokrovskaya, E. F. 1955. *Отчет о разведках Среднеднепровской Правобережной экспедиции*. НА ІА НАНУ, 1955/5в.

Polin, S. V. 1987. Khronolohiia rannoskifskiykh pam'iatok. *Arkheolohiia*, 59, s. 17-36.

Skoryy, S. A. 1999. *Киммерийцы в Украинской Лесостепи*. Киев. Poltava: Arkheologiya.

Smirnova, G. I. 1977. Kurgannyy mogilnik ranneskifskogo vremeni u sela Dolinyany. *Arheologicheskii sbornik Gosudarstvennogo Ermitazha*, 18, s. 229-40.

Smirnova, G. I. 1979. Kurgany u s. Perebykovtsy — novyy mogilnik skifskoy arkhaiki na Srednem Dnestre. *Trudy Gosudarstvennogo Ermitazha*, XX, s. 36-67.

Smirnova, G. I. 1984. O formirovaniy pozdnechernoleskoy kultury na Srednem Dnestre po materialam poseleniya Dnestrovka-Luka. *Arheologicheskii sbornik Gosudarstvennogo Ermitazha*, 25, s. 43-60.

Terenozhkin, A. I. 1961. *Predskifskiy period na Dneprovskom Pravoberezhye*. Kiev: AN USSR.

Terenozhkin, A. I. 1976. *Kimmeriytsy*. Kiev: Naukova dumka.

Terenozhkin, A. I., Ilinskaya, V. A. 1970. *Otchet o rabote Skifskoy Srednedneprovskoy ekspeditsii IA AN USSR v 1970 g.* NA IA NANU, 1970/14.

Shovkopliias, I. H. 1952. Kurhannyi mohyl'nyk peredskifskoho chasu na Serednomu Dnistri. *Arkheolohichni pamjatky URSR*, IV, s. 5-11.

O. D. Mogyl'ov, S. V. Rudenko

THE SETTLEMENT OF THE EARLY IRON AGE NEAR S. IVANIVKA IN TYASMYN REGION

The article is devoted to the publication of the materials of the settlement of the Early Iron Age near Ivanivka in the Tyasmyn river region. Archaeological

reconnaissance here revealed the emergence of cultural strata, represented by animal bones, ceramic moldings and imported antique utensils, arrowheads, pins. The materials date back to the pre-Scythian and Scythian period: VIII—IV centuries BC.

Keywords: settlement, early Iron Age, Scythian time, Pre-Scythian period, dishes, arrowheads.

Одержано 21.02.2018

МОГИЛОВ Олександр Дмитрович, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, Інститут археології НАН України, пр. Героїв Сталінграда 12, Київ, 04210, Україна, *mogilovod@gmail.com*.

MOGYLOV Oleksandr Dmytrovych, Candidate of Historical Sciences, Senior Researcher, Institute of Archaeology, National Academy of Sciences of Ukraine, Heroiv Stalingradu ave. 12, Kyiv, 04210, Ukraine, *mogilovod@gmail.com*.

РУДЕНКО Сергій Вікторович, завідувач Сектору археологічних досліджень НІКЗ «Чигирин», вул. Першотравнева, 30, м. Чигирин, Черкаська обл., 20901, Україна, *serhii_rudenko@ukr.net*.

RUDENKO Serhiy Viktorovych, head of the Branch of Archeological Researches NIKZ «Chygyryn», Pershotravneva st., 30, Chygyryn, Cherkasy region, 20901, Ukraine, *serhii_rudenko@ukr.net*.